

AUDIOVIZUAL TARJIMA QIYINCHILIKLARI: HUJJATLI FILMLAR MISOLIDA

Norbekova Farangiza Shuhrat qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti,

farangiza-norbekova@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada hujjatli audiovizual mahsulotlarni tarjima qilishning turli yondashuvlari haqida to'liq ma'lumot berilgan. Onlayn platformalarda mavjud bo'lgan hujjatli filmlarning ko'pligi ularni turli tillarga tarjima qilishga talabning oshishiga sabab bo'lmoqda, chunki audiovizual kontentni onlayn ko'rishning zamonaviy an'analari turli til tanlash va tarjimani taqdim etish usullarini talab qiladi.

Hujjatli filmlar alohida filmlar guruhini o'z ichiga oladi. Batafsil tasniflashning har bir bandining o'ziga xosligi ushbu mahsulotlarni tarjima qilish jarayoniga individual yondashuvni talab qiladi. Film terminologiyasi ham alohida e'tibor talab qiladi, chunki u hujjatli asarlar tarjimasining asosiy muammolaridan biridir. Maqolada ovozli tarjima uchun zarur bo'lgan talablar, hujjatli kino san'atining o'ziga xos xususiyatlari va audiovizual matn turlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Audiovizual tarjima, hujjatli filmlar, janr, uslub, audiovizual ishlab chiqarish tahlili, subtitrlash, ovozli, audio tavsif, audio kirish, intervyu, hujjatli filmda terminlar.

Abstract: The article presents a comprehensive overview of different approaches to translating documentary audiovisual productions. The abundance of documentary films available at online platforms lead to a higher demand for their translation into different languages as the modern tradition in viewing audiovisual content online requires a variety of language choice and modes of translation presentation (subtitling, voice-over, accessibility means for people with auditory and visual

challenges). Documentary productions present a separate group of films that can be further classified according to their production methods and the presentation styles. The specificity of each item of the detailed classification calls for an individualized approach to handling the process of translating these productions. Film terminology

also requires special attention as it is one of the basic challenges of documentary productions translation.

Keywords: *Audiovisual translation, documentaries, genre, style, audiovisual production analysis, subtitling, voice, audio description, audio access, interview method, terminology in documentary films.*

KIRISH

Turli janrlarda ko‘plab audiovizual mahsulotlar mavjud, ammo bu maqolada hujjatli filmlar va seriallarga e‘tibor qaratiladi. Hujjatli film - bu kinematografiyaning ob‘ektiv voqelik, haqiqiy voqealar va shaxslarni suratga olishga asoslangan maxsus yo‘nalishi. Hujjatli filmlarni bugun o‘n yil oldingi holatga nisbatan tomoshabin osonlik bilan qabul qilmoqda va qiziqish ham ortmoqda. Internetning rivoji turli onlayn platformalar hujjatli filmlarning katta assortimentini taqdim eta boshladi va bu janr ommalashib bormoqda. Shu o‘rinda, ushbu sohada malakali audiovizual tarjimonlar uchun ham talab o‘sib bormoqda.

Bir paytlar zerikarli va monotondek tuyulgan hujjatli filmlar janri bugun butun dunyo bo‘ylab millionlab tomoshabinlarni o‘ziga tortmoqda. Ushbu turdagi spektakl hozir dramatik badiiy filmdan qolishmaydi. Turli ijodiy va texnologik yondashuvlar, shuningdek, o‘tkir, ba‘zan baxsli mavzular haqidagi qiziqarli hikoyalar yordamida hujjatli filmlar tomoshabinlarni ekranda ko‘rsatilgan voqelik kontekstiga jalb qiladi.

Ammo hujjatli filmlarning ommalashib borayotgani va ularning janrlarining xilma-xilligiga qaramasdan, badiiy bo‘lmagan filmlarning tarjimasini bilan bevosita shug‘ullanuvchi tadqiqotlar ko‘p emas. Audiovizual tarjima nazariyasining mustaqil sohasi sifatida boshqa tarjima nazariyalariga qaraganda kechroq shakllana boshladi. Biroq kinematografiyaning keng tarqalishi va ommaviyligi tufayli tarjimaning bu turiga talab tobora ortib bormoqda. Audio-vizual tarjima hatto professional tarjimonlar uchun ham alohida muammo hisoblanadi, chunki u o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu turdagi tarjimaning asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, tomoshabin bir vaqtning o‘zida ikkita kanal - audio va vizual kanallar orqali ma‘lumot

oladi. Shuning uchun audiovizual asar tarjimoniga asar matni, shuningdek audio va video taqdimot bilan ishlash ko'nikmalari kerak.

Rus tadqiqotchisi A.E.Korolkova hujjatli film tarjima qilishda ma'lum bir algoritmgga rioya qilishi kerak deb hisoblaydi. Tarjima jarayonidan tarjimon ushbu bosqichlardan o'tishi kerak:

- Har bir kadrning mazmuni va uning plyonkadagi koordinatalarini aniq ko'rsatgan holda film tavsifini o'qish.

- Film ishlab chiqaruvchini aniqlash.

- Filmning tuzilishi bilan tanishish, shuningdek, film sahnalashtirilganmi, film reportaj yoki arxiv video, audiodan iboratmi yoki yo'qligini aniqlash.

- Hujjatli filmning struktura turlarini ko'rib chiqish.

- Tarjima jarayonida matnni tomoshabin uchun moslashtirish.

- matnda mavjud bo'lgan qadriyatlarni maqsadli tilda so'zlashuvchilarning asosiy qadriyatlari nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish (milliy va madaniy qadriyatlarni noto'g'ri talqin qilish xatolarga va natijada sifatsiz tarjimaga olib kelishi mumkin).

- Materialni taqdim etish shaklini aniqlash (turli tillardagi iboralar uzunligi sezilarli darajada farq qilishi mumkin). Ushbu bosqichda tarjimon hikoyaning qanday turlari bilan ishlash kerakligini tushunish uchun materialni taqdim etish shaklini aniqlaydi. Film dialoglar, muallif matni, ovozli monolog yoki dialog yoki ichki monologdan iborat bo'lishi mumkin.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Audiovizual tarjimaning ikkita asosiy turi mavjud: interlingual va intralingual. Interlingual tarjima quyidagilarni o'z ichiga oladi: ovozli tarjima uchun tarjima, ikki o'lchovli subtitr uchun tarjima, dublyaj uchun tarjima (qayta ko'rsatish) va to'liq dublyaj uchun tarjima. O'z navbatida, audiovizual tarjimaning intralingual turiga eshitish qobiliyati zaiflar uchun subtitrlar, jonli izohlar, opera va teatrdagi subtitrlar kirishi mumkin. Audio tavsif, vizual kanal orqali uzatiladigan ma'lumotni og'zaki bayon qilish intersemiotik tarjima turiga tegishli. Audiovizual tarjimaning asosiy

maqsadi asarning asl maqsadini saqlab qolish, qahramonlar nutqining uslubi va o'ziga xos xususiyatlarini kuzatishdir.

Audiovizual ishlab chiqarishning har bir janri tarjimaga alohida yondashuvni talab qiladi, chunki ularning har biri og'zaki uslublarning ma'lum o'ziga xosligini (badiiy filmlar, monologlar yoki filmlardagi dialoglarning ko'pligi, hujjatli filmlardagi tavsiflar va boshqalar), o'ziga xos vizual tuzilma va alohida turdagi audio) namoyon qiladi.

Hujjatli filmlarda juda ko'p janrlar mavjud. Hujjatli audiovizual mahsulotlarning xilma-xilligini aks ettiruvchi tasnifga quyidagi turlar kiradi:

xronika, etnografik film (antropologik film), kino insho/kino kundaligi, tergov-surishtiruv, kuzatish, portret, eksperimental hujjatli film, hujjatli animatsiya.

Amerikalik kinoshunos va nazariyotchi E.Nikols hujjatli filmlarning oltita asosiy uslubi borligini ta'kidlaydi [E.Nichols, 2010]:

- poetik (bunday asarlarning maqsadi kayfiyatni yaratish va estetikani yetkazishdir);
- tushuntirish (o'quv va ma'rifiy filmlar);
- ishtirokchi (bu filmlar hujjatli film ijodkorining bevosita ishtiroki bilan tavsiflanadi);
- kuzatuv (bunday filmlarning maqsadi hujjatli rejissyorning aralashuvisiz voqelikni aks ettirishdir.
- aks ettiruvchi (bunday filmlarning asosiy e'tibori hujjatli film muallifi va film muallifi o'rtasidagi munosabatlardir
- ijro etuvchi (bunday filmlarda hujjatli film muallifining shaxsiy tajribasi orqali ijtimoiy-siyosiy yoki tarixiy voqelik dunyoqarash prizmasi ko'rsatiladi).

Hujjatli kino san'atining o'ziga xos xususiyatlaridan biri muayyan voqea yoki hodisani tavsiflovchi terminologiya, voqelik va tushunchalarning ko'pligi bo'lib, bu

ayniqsa aniq tarjimini talab qiladi, shuning uchun terminologik birlikni ta'minlash tarjimaning o'zi ham yuqori sifatni ta'minlaydi.

Ekvivalentlarni tanlashni tizimlashtirish va tarjimada atamalarning birligini ta'minlash uchun tarjimon professional lug'at tuzishi kerak. Tilda bir xil so'zning ma'nosi ko'pincha turli xil so'zlar yoki iboralar orqali yetkazilishi mumkin, ular ma'no jihatidan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi hollarda, xususan, sanoat tarjimasida, atamaning o'ziga xos ma'nosidan foydalanish va har qanday o'zgarishlardan qochish ayniqsa muhimdir, chunki noto'g'ri tanlangan atama ma'lumotlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, professional terminologik lug'at yaratish tarjima jarayonining muhim qismidir.

METODLAR TAHLILI

Hujjatli filmlarni tahlil qilishda ushbu maqolada qo'llaniladigan usullar quyidagilardan iborat:

- lingvistik faktlarni tahlil qilishning tavsif usuli (terminologiyani qayta ishlashda);
- tarjimadan oldingi tahlil usuli;
- qiyosiy usul;
- tasodifiy tanlab olish usuli

MUHOKAMA

E. Frankoning fikricha, hujjatli tarjimaga ikki sababga ko'ra yetarlicha e'tibor berilmagan. Birinchi sabab - yaxshi shakllangan adabiy an'ana, shubhasiz, audiovizual tarjima tadqiqotchilarining badiiy filmlarni afzal ko'rishiga ta'sir qilgan. Ikkinchidan, Frankoning fikriga ko'ra, ko'plab tadqiqotchilar hujjatli filmlar tarjimasini an'anaviy ravishda ob'ektiv deb da'vo qiladigan va murakkab adabiy tilga ega bo'lmagan faktlarni tarjima qilishga asoslangan oddiy tarjima turi sifatida qabul qiladilar [E.Franco, 2001: 289].

Hujjatli filmlarni yaratishning ishlab chiqarishdan oldingi va keyingi bosqichlarida ularning ijodkorlari unga mazmunli va zarur deb topadigan ma'no va kontekstlarni qo'shadilar. Shunday qilib, hujjatli filmlar bilan ishlaydigan tarjimon ularga badiiy filmlarga qanday munosabatda bo'lsa, xuddi shunday munosabatda bo'lishi kerak.

Umuman olganda, hujjatli asarlarni tarjima qilish juda uzoq va murakkab jarayon bo'lib, tarjimadan oldin chuqur tahlil qilishni talab qiladi. Shu munosabat bilan tarjimon tarjima jarayonini osonlashtiradigan va tezlashtiradigan barcha mavjud vositalardan foydalanishi kerak. Hujjatli film janri juda xilma-xil mavzularni qamrab oladi va bu tarjimonni nafaqat mahsulot qamrab olgan mavzularni batafsil o'rganishga, balki turli ixtisoslashgan sohalarning terminologik birliklarini o'rganishga ham undaydi. Bu shuni anglatadiki, odatda ma'lum bir sohaga ixtisoslashmagan tarjimon hujjatli filmni tushunish va uni adekvat tarjima qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlarni topa olishi kerak.

NATIJALAR

Intervyu - hujjatli filmda ma'lumot berishning eng mashhur usullaridan biri. Film ustida ishlayotganda, uning ijodkorlari odatda guvohlar, voqealar ishtirokchilari yoki film mavzusi bo'yicha o'zlarining ekspert xulosalarini bera oladigan mutaxassislardan ma'lumot to'plashadi. M.Rabiger intervyuni metaforik tarzda "hujjatli kinoning yuragi" deb ta'riflaydi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, "intervyu" so'zi nafaqat kamera oldida ma'lumot olish, balki qahramon bilan shaxsiy munosabatlarni saqlab qolishning murakkab qobiliyatini ham anglatadi. Hujjatli filmlardagi intervyularni tarjima qilish alohida ahamiyatga ega, chunki u nafaqat faktlarning to'g'ri uzatilishini, balki suhbatdoshdan olingan boshqa barcha ma'lumotlarni ham ta'minlashi kerak [Rabiger, 2006: 248].

A. Matamala o'zining "Hujjatli filmlarni tarjima qilish: Neandertallardan Supernenigacha" maqolasida matn uzunligini moslashtirish (ovozli izoxroniya), matn va tana tilini sinxronlashtirish (kinetik sinxronizatsiya), matnni sinxronlashtirish va

vizual (harakat sinxronligi), va tushunarli nutqni yaratish uchun tilni o'zgartirish kabi faktorlar muhim jihatlar ekanligini aytib o'tgan[3].

Izoxroniya (ovozli izoxroniya) ovozli tarjima uchun asosiy talabdir. Ovozni lablar sinxronizatsiyasi bilan to'liq dublyaj qilish qiyin bo'lishiga qaramay, asl nusxa va tarjima hali ham taxminan bir xil vaqtni olishi kerak.

Kinetik sinxronizatsiya tarjima qilingan matn va ma'ruzachining ekrandagi tana harakatlari o'rtasidagi yozishmalarni nazarda tutadi. Dinamik sinxronizatsiya tarjima matni va umuman ekranda sodir bo'layotgan narsalar o'rtasidagi yozishmalarni nazarda tutadi. Misol uchun, agar filmda ma'ruzachi ekranda ko'rsatiladigan ba'zi elementlarni navbatma-navbat sanab o'tsa, tarjimon tarjimada bu elementlarning asl ketma-ketligini ham saqlab qolishi kerak.

Subtitrlashda nafaqat og'zaki hikoya, balki og'zaki vizual bayon ham tarjima qilinadi: asosiy sarlavhalar, yo'l belgilari, yo'l belgilari, sarlavhalar va boshqalar tarjimaga kiritiladi.

Ovozli tarjimada dublyaj va subtitrlash bilan solishtirganda nisbatan kam cheklovlar mavjud bo'lgani uchun tarjima boshqa tarjima turidan ko'ra tezroq amalga oshiriladi. Bu ovoz yozish bosqichini tezroq boshlash mumkinligini anglatadi. Tahrirlash bosqichi ham kamroq vaqt oladi. Ovozli tarjimaga qo'yiladigan talablardan ko'rinib turibdiki, bu turdagi tarjimaning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor. Ovozli tarjimaning quyidagi afzalliklari qayd etilgan:

- cheklovlarning minimal soni;
- dublyajga qaraganda qisqaroq muddatda bajarilishi mumkin;
- sarflangan xarajatlar nuqtai nazaridan byudjetbop.

Eshitish yoki ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan turli maqsadli guruhlar nuqtai nazaridan qaralsa, subtitr va ovozli tarjimaning o'ziga xos kamchiliklari bor. Subtitrning kamchiliklari uning ko'rish qobiliyati zaif odamlar uchun mavjud

emasligidir. Masalan, ko‘zi ojizlar subtitrlı filmni tomosha qilishda muayyan muammolarga duch kelishlari mumkin

Subtitrlardan farqli o‘laroq, ovozli (dublyaj) ularga film tarjimasini eshitish imkoniyatini beradi. Kar va eshitish qobiliyati past odamlar uchun o‘qish ma‘lumotni idrok etishning eng yaxshi variantidir, shuning uchun kar va zaif eshituvchilar uchun subtitrlar mos keladi.

Hujjatli audiovizual asarlarni tarjima qilishda e‘tiborga olinadigan yana bir muhim jihat - bu asarda qo‘llanilgan atamalarning tarjiması. Terminlarni tarjima qilishning turli usullari mavjudligiga qaramay, har qanday atama qo‘llanilayotgan sohaga qarab o‘z ma‘nosini o‘zgartira oladigan so‘z sifatida qaralishi kerakligini unutmaslik kerak. Ingliz tilida atamalar (boshqa leksik birliklar kabi) ko‘p ma‘no bilan tavsiflanadi. Bitta va bir xil atama turli fanlarda turli xil ma‘noga ega bo‘lishi mumkin. Xususan, bu ma‘lum kontseptual tizimlar tomonidan shartlangan atamalar turli xil yuqori ixtisoslashgan ma‘nolarga ega bo‘lganda, bu tarmoqlararo polisemiya taalluqlidir. Ushbu hodisani omonimiya yoki polisemiya sifatida tavsiflash mumkin.

Jumladan, men tarjima qilgan “Taom haqida afsona va haqiqatlar” teleko‘rsatuvi matnida uchragan ayrim atamalarning o‘zbek tilida ekvivalenti yo‘q. Masalan,

Enrobed in pesto or rocking a puttanesca original, pasta looks good in everything- Xoh u “pesto” qaylasi bilan tayyorlansin, xoh “puttaneska” qaylasi ila dasturxonga tortilsin, makaron bariga nafislik bag‘ishlayveradi.

(tarjima muallifnıki)

Tarjima matnida o‘xshash semantik vazifani bajara oladigan lug‘at birligini tahlil qilish va tanlashda tarjimondan alohida harakat talab etiladi. Yana bir qiyinchilik tarjimon uchun cheklovlarni qo‘llash bo‘ladi. Chunki tanlangan lug‘at birligiga turli xil audiovizual tarjima turlariga (subtitr, ovozli, SDH, audio tavsif, audio kirish) subtitr uchun tanlangan ekvivalent yoki so‘z juda uzun bo‘lishi mumkin. Masalan, koroner - odatda Anglo-Sakson huquqiy oilasida to‘satdan va g‘ayrioddiy sharoitlarda sodir

bo'lgan o'limlarni tekshiradigan amaldor. Ko'pgina huquqiy tizimlarda bu lavozimning ekvivalenti yo'q. Ba'zi mamlakatlarda sud-tibbiy ekspertiza, dastlabki tergov va sud kabi bir qator organlar tomonidan sudlanuvchiga o'xshash vazifalar bajariladi.

Shuning uchun atama ba'zan transliteratsiya orqali tarjima qilinadi, chunki ko'pincha analogni tanlash uning ma'nosiga to'liq mos kelmaydi va atamaning tavsifiy tarjimasida juda ko'p joy oladi yoki yozuvda juda ko'p vaqtni oladi. To'g'ri tuzilgan tarjima lug'ati yangiligi tufayli maqsadli tilda o'xshash bo'lmagan atamalarni manba tilda o'rganish va tavsiflash imkonini beradi. Bundan tashqari, ma'lum bir kontekstdagi terminologik birliklar keng tarqalgan lug'atlarda keltirilganidan butunlay boshqacha ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Lug'at ixtisoslashtirilgan terminologiyani tarjima qilishdagi noaniqliklarni kamaytiradi va foydalaniladigan terminologik birliklarning bir xilligini ta'minlash orqali tarjima sifatini oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, globallashtirish va xorijiy kino ishlab chiqarishning keng tarqalishi tufayli audiovizual tarjima eng ustuvor ta'lim yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Audiovizual tarjima tarjimondan turli ilmiy fanlar va kasblarning ko'nikma, qobiliyatlari va nazariy asoslarini uyg'unlashtirishni talab qiladi. Audiovizual mahsulotlar tarjimasida tarjimaning boshqa turlaridan farqli o'laroq, o'ziga xos idrok etilishi bilan ajralib turadi, chunki tomoshabin ma'lumotni ikki kanal - vizual va akustik kanallar orqali oladi.

Lingvistik tadqiqot ob'ekti sifatida hujjatli film ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki u ancha murakkab tizim bo'lib, uni tushunish uchun nafaqat matnning o'zi, balki undagi tildan tashqari omillarni ham o'rganish kerak. Hujjatli filmlar juda xilma-xil mavzularni qamrab olganligi sababli, ularni tarjima qilish uchun tarjimadan oldin chuqur tahlil qilish kerak. Tarjimon turli mavzularda batafsil

tadqiqotlar olib borishi, turli ixtisoslashgan sohalardagi terminologiyani o'rganishi va kerakli ma'lumotlarni to'liq topa olishi kerak.

Hujjatli asarlarni tarjima qilish murakkab jarayon bo'lib, u turli xil materiallarni qayta ishlash, shuningdek, ma'lum bir film mavzusini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Tarjimon tarjimini ma'lum bir auditoriya uchun to'g'ri moslashtirishi, film mavzusini tushunishi kerak. Hujjatli filmlar zamonaviy madaniyatning muhim elementidir. Hujjatli film janri uni badiiy filmlardan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Asosiy farqi shundaki, hujjatli filmlar real voqea va faktlarga asoslangan. Shunday ekan, tarjimon janr bilan ishlayotganda ham barcha faktlarning haqiqiyliги va haqqoniyligini saqlab qolishi kerak. Hujjatli filmlar, shuningdek, badiiy filmlar yillar davomida xronika, kinoesse, kuzatuv, kinoportret va boshqalar kabi turlarga aylandi. Shuni ta'kidlash joizki, hujjatli filmning har bir turi badiiy mahoratning har xil darajasini nazarda tutadi, shuning uchun uning tarjimasiga boshqacha yondashiladi. Hujjatli audiovizual tarjimada atamalarning birligini ta'minlash va mumkin bo'lgan tarjima xatolarining oldini olish uchun lug'atlar zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Злобина О. Н., ВОРОЖЦОВ Г. Ю «ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ КИНО В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК ФИЛЬМА «а LIFE in JAPAN» / «ЖИЗНЬ В ЯПОНИИ» Многоязычие в образовательном пространстве 2020, DOI: 10.35634/2500-0748-2020-12-126-134 УДК 811.111'25:791.43(045
2. Elena V. Documentary films translation: approaches and challenges/ Journal for Educators, Teachers and Trainers, Vol. 14
3. Franco, E. Voiced-over television documentaries: Terminological and conceptual issues for their research / E. Franco // Target. International Journal of Translation Studies. – 2001. – Vol. 13. № 2. – 289 – 304 b.

4. Matamala, A. Terminological challenges in the translation of science documentaries: A case-study / A. Matamala // Across Languages and Cultures. – 2010. – Vol. 11. № 2. – 255 – 272 b.
5. Kulej, Maja. Audiovisual Translation of Documentary Feature: Case Study of "She's Beautiful When She's Angry"-2020.
6. Balsam A Mustafa. Film Translation: Subtitling vs. Dubbing.
7. Yunsil Jo. Study on documentary translation for dubbing.
8. Рабигер М. Режиссура документального кино. М.: Изд-во Гуманитарного ин-та телевидения и радиовещания им. М. А. Литовчина, 2006.
9. Nichols, B. Introduction to Documentary, Second Edition. 2nd ed., Indiana University Press, 2010. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt16gznjb>. Accessed 16 Feb. 2023.